

Грицишина Марія Володимирівна,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Рівненського державного гуманітарного університету

orcid.org/0000-0001-9919-1561

teetet1@ukr.net

СКЛАДНИКИ ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ Ф. БЕКОНА: УЧЕННЯ ПРО ІДОЛІВ РОЗУМУ, ШЛЯХИ ПІЗНАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЛЮДСЬКИХ ПІЗНАНЬ

У роботі досліджено специфіку та складники гносеологічного вчення Ф. Бекона. Подано аналітичне порівняння розуміння сутнісних ознак процесу формування понять. По-новому розглянуто проблему наукового методу Ф. Бекона як методу виведення теоретичних принципів, тобто аксіом, із чуттєвого досвіду. Розкрито зміст трансформації вчення про пізнання та самої класифікації людських пізнань. Особливу увагу в дослідженні приділено методу аналізу та узагальнення емпіричних даних, який Ф. Бекон називав науковою індукцією, адже, на переконання філософа, саме вчення про індукцію має стати «Новим Органоном» наукового дослідження, подолавши схоластичні шаблони. Акцентується на тому, якою повинна бути справжня індукція, крізь призму уявлень про те, якою вона бути не повинна. Ф. Бекон розумів індукцію не як засіб вузькоемпіричного дослідження, на який вона перетворилася в його послідовників, а як метод знаходження фундаментальних теоретичних понять та аксіом природної філософії. Як метод продуктивних відкриттів, індукція повинна працювати за певними правилами, за алгоритмом.

Метою Ф. Бекона було створити таку науку, яка би не споглядала, а винаходила й відкривала, створити «другу філософію». Мислитель ставив перед собою особисте завдання зі створення «другої філософії» та нового методу видобування істини, бачив на заваді пізнанню часто такі самі особистісні, індивідуальні чинники у вигляді упереджень.

В одній із частин своєї праці «Про гідність і примноження наук» Ф. Бекон зауважив, що він аж ніяк не хоче прославляти науки чи науковців, а пише для того, щоб звеличити мудрість і майстерність науковців у їх науковій діяльності. Отже, Ф. Бекон працював не заради власної амбіції. Він палко прагнув розвитку знань, про що свідчить обурення, з яким він критикував його утримувачів, та увага, яку він приділяв пропозиціям щодо розвитку освіти загалом і кожної науки зокрема.

Актуальними є пропозиції Ф. Бекона щодо організації науки, зокрема вищої освіти. Він поділяв освітні заходи на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать матеріальна підтримка наукових робіт, причому саме в тих галузях, які не досить розвинені (плановий розвиток науки), достойна оплата роботи викладачів, виділення коштів на проведення експериментів, побудова ефективної внутрішньої самоорганізації навчальних закладів, інтеграція університетів, публічне заохочення до подальшої наукової роботи тощо. На його думку, необхідно реформувати освіту зсередини, усувати, розв'язувати протиріччя всередині наук.

Ключові слова: гносеологія, емпіризм, пізнання, індукція, індуктивне мислення, істина, ідоли розуму.

Grytsyshyna Mariia,

Ph.D.,

Associate Professor at the Department of Philosophy

Rivne State Humanitarian University

orcid.org/0000-0001-9919-1561

teetet1@ukr.net

COMPONENTS OF THE GNOSEOLOGICAL CONCEPT OF F. BACON: THE DOCTRINE OF THE IDOLS OF THE MIND, WAYS OF KNOWLEDGE AND CLASSIFICATION OF HUMAN KNOWLEDGE

The work examines the specifics and components of F. Bacon's epistemological teaching. An analytical comparison of the understanding of the essential features of the concept formation process is presented. The problem

of F. Bacon's scientific method as a method of deriving theoretical principles, i. e. axioms, from sensory experience is considered in a new way. The content of the transformation of the doctrine of cognition and the very classification of human cognitions is revealed. Special attention is paid in the study to the method of analysis and generalization of empirical data, which F. Bacon called scientific induction, because, according to the philosopher, the doctrine of induction itself should become the "New Organon" of scientific research, overcoming scholastic templates. Emphasis is placed on what true induction should be, through the prism of ideas about what it should not be. F. Bacon understood induction not as a means of narrowly empirical research, which it turned into in his followers, but as a method of finding fundamental theoretical concepts and axioms of natural philosophy. As a method of productive discoveries, induction must work according to certain rules, according to an algorithm.

F. Bacon's goal was to create such a science that would not contemplate, but invent and discover, to create a "second philosophy". The thinker set before himself the personal task of creating a "second philosophy" and a new method of extracting the truth, he saw the same personal, individual factors in the form of prejudices as an obstacle to knowledge.

In one of the parts of his work "On the dignity and multiplication of the sciences", F. Bacon noted that he by no means wants to glorify sciences or scientists, but writes in order to magnify the wisdom and skill of scientists in their scientific activities. Therefore, F. Bacon did not work for the sake of his own ambition. He was passionately interested in the development of knowledge, as evidenced by the indignation with which he criticized its holders and the attention he paid to proposals for the development of education in general and each science in particular.

F. Bacon's proposals regarding the organization of science, in particular higher education, are relevant. He divided educational activities into external and internal. The external ones include material support for scientific works, especially in those fields that are not sufficiently developed (planned development of science), decent remuneration for the work of teachers, allocation of funds for conducting experiments, building effective internal self-organization of educational institutions, integration of universities, public encouragement for further scientific works etc. In his opinion, it is necessary to reform education from the inside, eliminate and resolve contradictions within the sciences.

Key words: gnoseology, empiricism, cognition, induction, inductive thinking, truth, idols of the mind.

Учення Ф. Бекона про «привидів» пізнання мало відігравати значну очищувальну роль розуму, після чого потрібно було вирішити, який метод пізнання вибрати. Філософ вимагав, щоб цей метод міг стати справжнім «мистецтвом винаходження», відшукування нового знання.

Ф. Бекон алегорично описував три наявні шляхи пізнання, серед яких потрібно вибрати правильний: шлях павука, мурашки та бджоли.

«Шлях павука» являє собою спробу виведення знання із чистої свідомості. Ф. Бекон характеризував цей шлях як необґрунтоване й поспішне «перестрибування від фактів до найбільш загальних аксіом», а потім виведення з них знання, що має менш загальний характер, ніж аксіоми. Це призводить до дуже ненадійних і поспішних висновків та гіпотез. У таких необдуманих пророкуваннях філософ звинувачував фізика В. Гільберта та фізіолога В. Гарвея.

Ф. Бекон наголошував на помилках тих, хто йде «шляхом павука». Ідеться про абсолютне нехтування фактами, що було властиво, наприклад, Арістотелю та схоластикам, які брали за основу аксіоми, що не відповідали реальним фактам. Унаслідок цього, якщо з таких аксіом вивести наслідкові зв'язки (на кшталт павука, який вимотує павутину із себе), матимемо

відповідний результат. Критика «шляху павука» у Ф. Бекона перетворюється на критику щодо спекулятивного раціоналізму та антиемпіризму.

«Шлях мурашки» – це шлях людського емпіризму, що у своїй односторонності не менш помилковий, ніж такий однорідний раціоналізм. Саме емпірики, наче мурашки, наполегливо збирають окремі факти, проте не можуть створити з фактів природи цілісну теорію.

Третій шлях – «шлях бджоли» – сполучає переваги перших двох, однак вільний від їхніх недоліків та є єдино істинним. У цьому випадку відбувається «безперервне й поступове» сходження від відчуттів до найбільш загальних аксіом, від емпірії до теорії. Поспішність тут може привести на «шлях павука», а побоювання узагальнень – на хибний «шлях мурашки». Тому, рухаючись від досвіду до понять науки, потрібно дотримуватися систематичної наполегливості, повільної, проте неухильної послідовності.

Ф. Бекон використовував також образи античної міфології для ілюстрації своїх теоретичних роздумів. Так, в есе «Ерихтоній, або Обман» він в античному міфі вбачав урок, що свідчить про пагубність насильницького впливу на природу вченого, уява якого «розбещується», якщо він надто легковажно робить

узагальнення з небагатьох дослідів. Едіп, навпаки, ішов дуже повільно, оскільки його ноги розбухли, та переміг Сфінкса, що свідчить про те, що поспішний шлях небажаний. Есе про Харибду, Сциллу та Ікара філософ назвав «Середній шлях [між крайнощами]», маючи на увазі уособлення в цих образах свого «шляху бджоли» (Бэкон, 1977, с. 287). Сам по собі раціональний шлях, як і чуттєвий досвід, не може бути керівним у пошуку істини. Потрібно розуму «надати свинцю й важкості», а не крила, і використовувати силу мислення не для побудов фантастичних гіпотез, а для тлумачення відомостей досвіду, для їх послідовної переробки, як бджола переробляє нектар рослин на мед. Мислитель писав: «Ми назавжди закріпили істинне й законне поєднання здатностей досвіду та розуму» (Бэкон, 1977, с. 70).

Ф. Бекон протистояв Р. Декарту не стільки як «емпірик» «раціоналісту», скільки як індуктивіст дедуктивісту. Розумний емпірик Ф. Бекон та раціоналіст Р. Декарт мали точки дотику, дещо спільне, що й стало згодом основою пошуку способу їх узгодження у філософії Т. Гоббса.

Які саме кроки повинен зробити вчений на «шляху бджоли», що являє собою поступове сходження від дослідів до пізнання причин? Найперше потрібно «розсікти» речі та складні явища на елементарні «природи», а потім виявити «форми» цих природ, що охоплюють єдність усієї природи в несхожих матеріях. Спосіб виявлення форми витікає з того, що «в дії людина не може нічого іншого, як лише з'єднувати тіла природи» (Бэкон, 1972, с. 12). Пізнавальне з'єднання та роз'єднання отримує в теорії пізнання Ф. Бекона вигляд індукції. Саме вчення про індукцію повинно стати «Новим Органоном» наукового дослідження, подолавши схоластичні шаблони.

Якою ж повинна бути справжня індукція? Ф. Бекон найперше виявляв, якою вона бути не повинна. Повна індукція досягається рідко, суті речей вона не розкриває. Неповна індукція, тобто через простий перелік відомої частини всіх випадків, не дає надійного знання. Наприклад, якщо всі лебеді, яких ми бачили, були білими, це не означає, що лебеді завжди повинні бути лише білими. Ф. Бекон називав таку індукцію «дитячою».

Головна причина суттєвої недосконалості неповної індукції полягає в неувважному ставленні до негативних випадків. Для вдосконалення індукції необхідно прагнути не лише до її повноти, якої рідко може бути досягнуто, а найперше до врахування негативних випадків та глибшого їх аналізу. Філософ писав: «У побудові всіх істинних аксіом велика сила – у негативному досвіді» (Бэкон, 1972, с. 9). Ф. Бекон пропонував навіть створити особливу історію відхилень (*anomalía*) від звичного розвитку подій.

Ф. Бекон наводив для ілюстрації цього випадок, який трапився із Цицероном. Коли його підвели до вітара Посейдона, що був обкладений дарами вдячних моряків, які врятувалися від морських бурь, він запитав жерця про те, де ж знаходяться зображення тих, хто молився, проте загинув (Бэкон, 1972, с. 10).

Негативні докази, що отримані в результаті емпіричних досліджень, повинні бути включені в логічну схему індуктивного мислення. Ф. Бекон ставив у центр уваги елімінативну (виключну) індукцію: «У винятку закладено основи істинної індукції» (Бэкон, 1972, с. 116). Відмінною рисою істинної індукції має бути пояснення сутності явищ, а не просто їх узагальнений опис.

Аналогія та виключення становлять головні прийоми цього методу. Процесу аналізу можуть сприяти виключні ситуації, так звані прерогативні інстанції, у яких природа виявляється більш очевидно, ніж в інших, а саме:

– коли властивість існує у предметах, що абсолютно відрізняються за іншими властивостями;

– коли властивість відсутня у предметах, що абсолютно схожі між собою (або перебувають у мінімальному чи максимальному ступені).

Особливості беконівського тлумачення індукції є такими:

а) засоби індукції призначаються для виявлення форм, простих властивостей (природ), на які розпадаються всі конкретні фізичні тіла (прикладом таких властивостей є температура, летючість, важкість, густина);

б) задача індукції – виявити не діючу чи матеріальну причину, які є частковими та непостійними, а форму.

Ф. Бекон розумів індукцію не як засіб вузькоемпіричного дослідження, на який вона

перетворилася в його послідовників, зокрема у Дж.С. Мілля, а як метод знаходження фундаментальних теоретичних понять та аксіом природної філософії.

Як метод продуктивних відкриттів індукція повинна працювати за певними правилами, за алгоритмом. Так, циркуль і лінійка під час креслення кіл і прямих ліній нівелюють гостроту зору та твердість руки.

Щодо класифікації людських пізнань варто зауважити, що Ф. Бекон не влаштував сучасний йому стан наук та ставлення до процесу пізнання загалом. Вантаж схоластичного словоблудства висів тягарем на шії пізнання. Філософи остаточно загрузили в абстракціях своїх теорій. Знання нагромаджувалися, спираючись одне на одного, мислителі некритично сприймали найперші посилки міркувань авторитетів, усю міць свого розуму докладаючи до їх інтерпретації та рекомбінації. Дослідники зовсім загубили з поля зору об'єкт свого дослідження. Такий стан справ нагадує соціологічні розмисли до написання класичних праць цієї науки, де об'єкт дослідження уявлявся напіввигаданим, таким, що існує суб'єктивно, «прозорим» для спостереження, тобто несправжнім. Як і в тодішній соціології, такий відрив від реального світу спостерігався у схоластиків, різниця полягала лише в тому, що схоласти загубили реальність, а соціологи ще не відшукали її. Е. Дюркгейм із цього приводу зазначив необхідність розглядати соціальні факти як речі, «виходячи з принципу, що ми нічого не знаємо про те, що вони собою являють» (Суслин, 1936, с. 53). Його настанова рухатися не від ідеї до речі, а від речі до ідеї виявляється дієвою також у застосуванні до блукаючих дослідників. Вона співзвучна з беконівським методом розумного емпіризму.

Ф. Бекон був неординарною особистістю хоча би тому, що міг поєднувати у своєму житті заняття політикою та наукою. У першій, як відомо, не обходиться без брехні, натомість друга вимагає запального прагнення до істини. Стрімкість політичної кар'єри Ф. Бекон свідчить про вдавання до брехні, а його твори – про любов до істини. Проте, не кажучи про брехню, Ф. Бекон стверджував виключність значення прагнення добитися істини: «Потрібно без вагань проникати у все <...> схованки і печери, якщо тільки перед

нами стоїть одна мета – дослідження істини» (Асмус, 1969, с. 161).

Ф. Бекон не задовольняв стан знань як у Франції, так і у світі загалом. Він безжально критикував епоху та дослідників. Найперше, звісно, кожній людині притаманна схильність вважати істинним те, що таким здається, не заглиблюючись у сутність, поверхово сприймати явище. Примар, які заважають будь-якій людині неупереджено споглядати, він називав «ідолами роду», які є невід'ємним складником будь-якої свідомості, якщо вона людська. «Ідоли печери», як індивідуальні примари, є природженими, оскільки пов'язані з наявністю в людини розуму, і набутими, тому що форма «печери» залежить від власного досвіду індивіда.

Ще одну перешкоду на шляху пізнання Ф. Бекон пов'язував з авторитетами, які він іменував «ідолами театру». Тут ідеться про сучасну авторові надмірну догматизованість науки, схилення її перед неспростовуваними авторитетами, головою яких, безперечно, був Арістотель, що перетворювало дослідників лише на епігонів їхніх учень. Цим можна пояснити негативне ставлення Ф. Бекон до Арістотеля, який намагався ще за життя підібгати під себе інші вчення, як Олександр Македонський – захопити світ. Так і відбувалося досі, як «мріяв» Арістотель: не висували нових думок, а «блудили словом» серед старих. Учені не були навіть «павуками» (метод пізнання за Ф. Беконом, коли аргументація виводиться з власного досвіду), оскільки павутиння позичали в інших, дозволяючи собі лише складати візерунки. «Ідоли театру» у Ф. Бекон є індивідуальним різновидом «ідолів майдану», що зумовлені спілкуванням та передачею його засобами упереджених думок.

Також великою бідою, на переконання Ф. Бекон, були елементарні лінощі, породжені епохою всезагальної вдоволеності освіченої еліти. Це було однією з причин небажання експериментувати як із природою, так і з власним розумом. Ф. Бекон відчував необхідність вибиратися з «глухого кута». Його метою було створити таку науку, яка би не споглядала, а винаходила й відкривала, створити «другу філософію». На жаль, мислитель устиг зробити лише її нарис, проте виписав шлях до неї (Асмус, 1969, с. 161).

На початку роботи Ф. Бекон був сповнений творчого ентузіазму, однак разом із просуванням справи усвідомлював її невід'ємність для однієї людини. Він із сумом зазначав, що на заваді пізнанню стає смертність людини, яка є її межею в особистісному смислі слова: «<...> для оцінки всього стану наук у нас немає часу» (Асмус, 1969, с. 225). Отже, класифікація була відображенням ґрунту, як упорядкування наявних наук, і корінням нового дерева пізнання, яке Ф. Бекон створив своєю критикою та настановами.

Ф. Бекон ставив перед собою особисте завдання зі створення «другої філософії» та нового методу видобування істини, бачив на заваді пізнанню часто такі самі особистісні, індивідуальні чинники у вигляді упереджень.

В одній із частин своєї праці «Про гідність і примноження наук» Ф. Бекон зазначив, що пише він для того, щоб прославити науковців і науки, якими вони займаються. Тому можемо зробити висновок, що філософ працював не заради власної амбіції. Він палко співчував розвитку знань, про що свідчить обурення, з яким він критикував його утримувачів, та увага, яку приділяв пропозиціям щодо розвитку освіти загалом та кожної науки зокрема. Наведемо приклади побажань Ф. Бекона з приводу наук, не відомих на той час або дивних із погляду сьогодення: історія мистецтв (у нашому розумінні – історія науки й техніки) «для історії філософії має вищою мірою вагоме значення. Я маю на увазі таку природну філософію, яка не прагне зануритися в туман витончених і піднесених спекуляцій, проте справді допомагає людям у подоланні труднощів та негараздів їхнього життя» (Асмус, 1969, с. 163); наука про подовження життя; розділ метафізики, присвячений дослідженню форм; наука про людські переваги (мислитель вважав, що про недоліки людської природи написано досить); наука про союз душі й тіла тощо. Як бачимо, де в чому Ф. Бекон виявився далекоглядним, пропонуючи ті науки, які зараз не викликають подиву, проте появою ідеї зобов'язані саме йому.

Що ж стосується пропозицій Ф. Бекона щодо організації науки (зокрема, вищої освіти), то їх він поділяв на зовнішні та внутрішні заходи. До зовнішніх належать матеріальна підтримка наукових робіт, причому саме в тих галузях, які не досить розвинені (плановий розвиток науки),

достойна оплата роботи викладачів, виділення коштів на проведення експериментів, побудова ефективної внутрішньої самоорганізації навчальних закладів, інтеграція університетів, публічне заохочення до подальшої наукової роботи тощо. Необхідно реформувати освіту зсередини, усувати, розв'язувати протиріччя всередині наук. Як і пропозиції щодо розвитку наук, організаційні пропозиції також були частково використані, а необхідність задіяння деяких із них є актуальною проблемою й нині.

Вагомого значення Ф. Бекон надавав двостороннім зв'язкам монарха з освітою: з одного боку, монарх має піклуватися про освіту, спостерігати за роботою в університетах, а з іншого – монарх сам повинен бути освіченою людиною, адже такі люди найкраще зможуть управляти державою. Така позиція була одним із кроків до «освіченого абсолютизму».

Ф. Бекон розумів, що є велика ймовірність того, що він залишиться непочутим, оскільки знав, що одному важко сперечатися з багатьма. До того ж більшістю володіють «ідоли майдану», «ідоли театру», «ідоли роду» й «ідоли печери».

Філософ був переконаний, що свідомість людини формується вихованням. З того самого моменту, як дитина починає розуміти мову оточуючих, вона усмоктує в себе разом із визначеним колом представлень характерні для свого часу та свого середовища забобони. Ще багато дуже небезпечних, помилкових понять людям нав'язують церква та держава. Щоб досягти істини, простої довіри до показань наших почуттів, було би досить, щоб людський розум був рівним і подібним до гладкої дошки. Однак розум людей настільки заповнений, що зовсім відсутній гладкий і зручний ґрунт для сприйняття справжніх променів речей. На думку Ф. Бекона, у свідомості людей, які не піклуються про «очищення інтелекту», панують помилкові образи, або, як він їх називає, «примари» чи «ідоли». Словом «ідоли» він позначав найглибші омани людського розуму, вплив яких «заражає та псує всі сприйняття інтелекту» (Сапрыкин, 2001, с. 149).

Ф. Бекон посилався на Епікура, який стверджував, що люди породжують ідолів, представляючи богів за своїм образом і подобою. Справді, кожна істота, яка відчуває, очевидно, тільки свій зовнішній вигляд вважає красивим. Однак такі помилки мало чого навчили людей.

Для успішної боротьби проти «примар» Ф. Бекон вважав за доцільне детально вивчати їх та класифікувати. Він проводив розмежування між «примарами» уродженими та надбаними. Уроджені «притаманні природі самого розуму», вони впливають на інтелект «або через самі особливості загальної природи людського роду, або через індивідуальну природу кожної людини, або як результат слів, тобто через особливості самої природи спілкування». Перший вид він називав «ідолами роду», другий – «ідолами печери», третій – «ідолами площі». Придбані ж «примари» «вселилися в розум людей або з думок і навчань філософів, або з мінливих законів доказів». Їх він вважав «ідолами театру».

Можна пред'явити чимало претензій до беконівської класифікації оман людського розуму. Чи досить вона повна та чи строгі її розподіли? Чи не перебувають, наприклад, «примари» роду та печери у відносинах субординації, а не координації? На якій підставі можна вважати «ідолів площі» уродженими? Чи не на тій, що мова невіддільна від суспільної природи людини? Чи не можна віднести тих або інших «ідолів» відразу до декількох видів? Наприклад, уявлення про те, що Сонце рухається навколо Землі, буде «ідолом роду», якщо дотримає видимості; «ідолом площі», якщо перебуває під враженням прийнятих оборотів мови («сонце сходить», «сонце заходить»); «ідолом театру», якщо слідувати навчанням Птолемея. Однак класифікація Ф. Бекона, незважаючи на її недоліки, відіграла видатну, історичну роль в оцінці суб'єктивних особливостей пізнання.

Проте Ф. Бекон, очевидно, і не вважав свою класифікацію «примар» досконалою та цілком закінченою. Критика «ідолів» у його творах проробила визначену еволюцію. У роботі «Про прогрес ученості» відсутній розподіл на уроджені та придбані «примари», відсутні й «примари театру», що стали найбільш істотним пізнішим додаванням.

Мету навчання про «примар» філософ бачив не в їх повному викоріненні, тому що вони «не можуть бути цілком вилучені» з людського розуму. Якщо надбані примари усунути важко, то уроджені – зовсім неможливо. Проте ні ті, ні інші не становлять нездоланної перешкоди для пізнання, оскільки через їх вивчення можна нейтралізувати заподіювану ними шкоду. Тому, як стверджував Ф. Бекон, «тут немає вибачення для скептицизму».

Ф. Бекон наголошував на тому, що філософські системи, за допомогою яких люди намагаються з'ясувати природу речей, здебільшого нагадують театральні вистави, які не мають нічого спільного з дійсністю. Мислитель розрізняв три види хибних філософських систем, де причиною помилки є софістика, емпірика та забобони. До першого виду належить філософія Арістотеля, який своєю діалектикою зіпсував науку про природу, до другого – поверхові природничі теорії, побудовані на основі вузьких і плутаних дослідів. Однак найнебезпечнішим є третій вид – філософські системи, у яких наука змішана з теологією та забобонами. До них Ф. Бекон відносив усю ідеалістичну філософію, починаючи від Піфагора. Найтоншою, а отже, найнебезпечнішою, він вважав філософську школу Платона.

Учення Ф. Бекона про «примари» людського розуму містить дотепний і тонкий аналіз пізнавальної діяльності, її суб'єктивних аспектів, який не втратив свого значення донині. Головним результатом його був висновок про необхідність вивчення природи з огляду на неї саму. Звільняючи розум дослідників від хибного впливу всіляких авторитетів, філософських і релігійних вірувань та упереджень, Ф. Бекон наголошував на тому, що джерелом істинного знання є сама природа, а формою безпосереднього зв'язку з нею – чуттєвий досвід.

Список використаних джерел:

1. Асмус В.Ф. Фрэнсис Бэкон. (1969). *Избранные философские труды* : в 2 т. / В.Ф. Асмус. Москва : МГУ. Т. 1. С. 337–404.
2. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. (2001). *Історія філософії* : підручник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Либідь. 408 с.
3. Бэкон Ф. (1972). *Новый Органон. Сочинения* : в 2 т. / Ф. Бэкон ; под общ. ред. А.Л. Субботина. Москва : Мысль. Т. 2. С. 5–222.
4. Бэкон Ф. (1977). *Сочинения* : в 2 т. Москва : Мысль. Т. 1. 568 с.
5. *Історія філософії* : підручник / В.І. Ярошовець, І.В. Бичко, В.А. Бугров та ін. ; за ред. В.І. Ярошовця. Київ : ПАРАПАН, 2002. 774 с.

6. Сапрыкин Д.Л. (2001). *Regnum Hominis*. Имперский проект Фрэнсиса Бэкона : монография. Москва : Индрик. 224 с.
7. Суслин М.Я. (1936). Бэкон и его трактат «О принципах и началах». *Под знаменем марксизма*. № 9. С. 46–63.
8. Фишер К. (2003). Фрэнсис Бэкон Верлуамский: реальная философия и ее эпоха. *История новой философии* / К. Фишер. Москва : АСТ. С. 217–536.

References:

1. Asmus, V.F. (1969). Francis Bacon [Francis Bacon]. *Izbrannye filosofskie trudy [Selected philosophical works]*, in 2 vols. / ed. by V.F. Asmus. Moscow: MGU, vol. 1, pp. 337–404 [in Russian].
2. Bychko, A.K., Bychko, I.V., Tabachkovskiy, V.H. (2001). *Istoriia filosofii: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych zakladiv osvity [History of philosophy: textbook for students of higher education institutions]*. Kyiv: Lybid, 408 p. [in Ukrainian].
3. Bacon, F. (1972). *Novyy Organon [New Organon]*. *Sochineniya [Writings]*, in 2 vols. / by F. Bacon, ed. by A.L. Subbotin. Moscow: Mysl', vol. 2, pp. 5–222 [in Russian].
4. Bacon, F. (1977). *Sochineniya [Writings]*, in 2 vols. Moscow: Mysl', vol. 1, 568 p. [in Russian].
5. Yaroshovets, V.I. (ed.) (2002). *Istoriia filosofii: pidruchnyk [History of philosophy: textbook]*. Kyiv: PARAPAN, 774 p. [in Ukrainian].
6. Saprykin, D.L. (2001). *Regnum Hominis. Imperskiy proekt Frensis Bekona: monografiya [Regnum Hominis. Francis Bacon's imperial project: monograph]*. Moscow: Indrik, 224 p. [in Russian].
7. Suslin, M.Ya. (1936). Bacon i ego traktat “O printsipakh i nachalakh” [Bacon and his treatise “About principles and beginnings”]. *Pod znamenem marksizma – Under the banner of Marxism*, no. 9, pp. 46–63 [in Russian].
8. Fischer, K. (2003). Francis Bacon Verluamskiy: real'naya filosofiya i ee epokha [Francis Bacon of Verulam: real philosophy and its epoch]. *Istoriya novoy filosofii [History of new philosophy]* / by K. Fischer. Moscow: AST, pp. 217–536 [in Russian].